

ימי עיון בתנ"ך תשע"ז

"טירון היה משה לנבואה"

צעדיו הראשונים של משה רבנו כנביא וכמנהיג (0-106-400)

מבוא

- על היחס הראוי לנביאים – זוהר חדש כרך ב (מגילות) מגילת רות דף מב עמוד א:**
רבי נתן שאל ליה לרבי יוסי ברבי חנינא יומא חד וא"ל אליהו הוה ליה ברא [=בן] או לאו? א"ל מילתא אחרא הוה ביה [=דבר אחר היה בו (שאינו דומה לאנשים אחרים)]; וכתוב: "אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו" (דהיי"א ט"ז, כב). מאי "אל תרעו"? אל תעשו עצמיכם רעים וחברים לנביאי, והקב"ה בחר בהם והבדילם מישראל לעבודתו והכניסם בהיכלו; קל וחומר מי שהוא מלאך בשמים, אתה שואל עליו.
- משה הלך וצמח בתפקידו – ר' יוסף אבן כספי (1280-1345), טירת כסף (משנה כסף א'), עמ' 144:**
ואל תתמה על זה הפירוש, כי משה רבנו ע"ה כמו שקדם לנו היה בן אדם, ואם היה מבחר מין האדם, והלא מבואר בתורה כל הויכוח שקרה לו עם השם בהתחלת הענין על דבר ההוצאה ממצרים עד שחרה אף השם בו, ומבואר אח"כ איך נעלם ענין הסדור מצדו מצד העם, בענין ההנהגה בעמדם לדין עד שיתרו הודיעו ולמדהו, וגם אח"כ נתחדשו ענינים בעם ויצאו מומיהם מעט מעט, וכן יצאו וצמחו שלמיותו מעט מעט.
- משה, הנביא השליח הראשון – רמב"ם, מורה הנבוכים חלק א' פרק סג:**
אבל איש שיתפאר בנבואה לאמר שהשם דבר אליו ושלחו, לא נשמע זה כלל קודם מרע"ה, ולא יטעך מה שבא באבות מזכרון דבר השם להם... שאתה לא תמצא הענין ההוא מן הנבואה לקרוא לבני אדם או להישיר זולתם, עד שאמר אברהם או יצחק או יעקב או מי שקדם לבני אדם, אמר לי השם עשו כך, או לא תעשו, או שלחני אליכם, זה לא היה כלל, אבל היה הדבור להם... בשלמותם והישירם למה שיעשו, ובש"ס למה שיגיע אליו ענין זרעם לא זולת זה, והם היו מיישרים בני אדם על דרך עיון ולמוד, כמו שהתבאר אצלנו באמרו: "ואת הנפש אשר עשו בחרן"...

לידת משה ונעוריו (שמות ב') – צמיחתו של מושיע

4. לידת משה ונעוריו הם סימנים של "אתחלתא דגאולה" מצרות השיעבוד

גזרת הבנים	גזרת השעבוד	
ניסיון ישיר להמעיט את ישראל על ידי נשים	ניסיון עקיף להמעיט את ישראל ע"י גברים	
[טו] ויאמר מלך מצרים למיילדת העברית אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה: [טז] ויאמר בגלדכן את העבריות וראיתן על האבנים אם בן הוא והמתו אתו ואם בת הוא וחייה:	[א', ט] ויאמר אלעמו הנה עם בני ישראל רב ועצום מפני: [ג] הבה נתחכמה לו פריצה והיה כיתקראנה מלחמה ונוסף גסה הוא על שנאינו ונלחם בנו ועלה מרהארץ:	פרק א': פרעה פונה לעמו במטרה להמעיט את ישראל
[יז] ויתראן המיילדת את האלהים ולא עשו פאשר דבר אליהן מלך מצרים ותחיין את הילדים: ...	[יא] וישמו ע"יו שרי מסיים למען ענתו בסבלתם... [יב] וכאשר יענו אתו פן ירבה וכן יפריץ... [יג] ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך: [יד] ומררו את חייהם בעבדה קשה בחמר ובלבנים ובכל עבדה בשדה...	תגובת הנמענים לעצת פרעה כישלון העצה החרפת הגזרה
[ב, יא] ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלתם וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו: [יב] ויפן פה וכה וירא כי אין איש ויך את המצרי ויטמנהו בחול:	[ב, יא] ותהר האשה ותלד בן ותרא אתו כי טוב הוא ותצפנהו שלשה ירחים: [ג] ולא יזלה עוד הצפנו ותקחלו תבת גמא ותחמרה בחמר ובזפת ותשם בה את היילד ותשם בסוף על שפת היאר: [ה] ותד בת פרעה לרחץ עליה יאר ונערתיקה הלכת עליד היאר ותרא אתה תבה בתוך הסוף ותשלח את אמתה ותקחה: [ו] ותפתח ותראהו את היילד והנה נער בכה ותחמל עליו ותאמר מיילדי העברים זה: [ז] ויגדל היילד ותבאהו לבת פרעה ויהי לה לבן ותקרא שמו משה ותאמר כי מרהמים משיתחו:	ב': המחשת הגזרה והתחלת הגאולה הסתרה כהתמודדות עם הגזרה המוסתר מתגלה על ידי משפחת המלוכה
[טו] ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ מצרים וישב על הבאר:	[ז] ויגדל היילד ותבאהו לבת פרעה ויהי לה לבן ותקרא שמו משה ותאמר כי מרהמים משיתחו:	משה עוזב את ביתו

5. לידת משה וגאולת העולם – ל' מזור, "פריון ונשים בעיצוב ראשית ישראל במצרים...":¹

משה נולד בצל גזרת פרעה 'כל הבן הילוד היארה תשליכהו' (א, כב) והוא ניצל כנגד כל הסיכויים: אמו, שראתה כי טוב הוא, הצפינה אותו במשך שלושה ירחים, וכשלא יכלה עוד להצפינו יותקח לו תבת גמא ותחמרה בחמר ובזפת ותשם בה את הילד' (ב, ב-ג). ההיגד 'ותרא אותו כי טוב הוא' מעורר תמיהה – כלום לא כל תינוק טוב בעיני אמו יולדתו? ואם היה פחות 'טוב', כלום לא הייתה טורחת להצילו ממוות? אלא שבא הכתוב, לפי המדרש, להצביע על קשר בין לידת משה לבין בריאת האור: 'בשעה שנולד משה נתמלא כל הבית כולו אורה. כתיב הכא "ותרא אותו כי טוב הוא", וכתיב התם "וירא אלהים את האור כי טוב"'. – לשני הפסוקים משותפת תבנית לשונית-סגנונית המורכבת משורש רא"ה בעבר קל, נסתר + מושא ישיר (את/ אות) + ההערכה 'טוב'. משמעות הדבר היא שעידן קוסמי חדש נפתח עם הופעת משה. תובנה זו מקבלת חיזוק מהשימוש במילה 'תיבה' המופיעה במקרא בשני הקשרים בלבד: פעמיים בסיפור הולדת משה, ועשרים ושש פעמים בסיפור נוח והמבול (בראשית ו, יד-ט, יח). בשני ההקשרים יש תיאור מפורט של עשיית התיבה; של ציפוייה בחומר איטום המגן מפני חדירת מים; של הצלת יושביה ממוות בטוח בטביעה; ושל רגע הסרת המכסה שמעליה בתהליך ההצלה. שיתוף המונח המיוחד 'תיבה' והדמיונות התמטיים הללו מזמינים אנלוגיה בין המקרים: כפי שהצלת נוח וכל אשר עמו בתיבה פתחה עידן חדש בתולדות האדם והעולם, כך צפוי להיות בהצלת משה.

תרומתם של שלושת בתי-הגידול של משה לצמיחתו כמנהיג וכנביא

6. למה גדל משה בבית אמו? אברבנאל שמות פרק ב:

השאלה הג' אם משה רבנו עליו השלום גדלו בת מלך בבית המלכות והיה לה לבן, איך נאמר "ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם" כי מאין היה יודע משה שהיהודים האמללים היו אחיו? ואיך יצא מבית המלך להתחבר עם העבריים העסוקים בעבודת פרך, שכל אחד מהם אם יוכל יתרחק מחברתם לבל יראה ברעתם כ"ש האיש משה שלא היה מהם ולא מהמונם? ... ואמר "ויצא אל אחיו וירא בסבלותם", לפי שמה תמיד דבקה נפשו ביוכבד אשר גדלתו ובבניה. ואחרי שנתגדל, ידע מהם אמתת ענינו ושהוא מילדי העברים, עם היות שבת פרעה גדלתו כבן. ולכן היה יוצא אל אחיו העברים שהיו חוץ לעיר בבניני המלך, ומשה יצא מארמון המלכות וילך אל אחיו העברים... והנה משה כשנתקיים בשכלו וידע על נכון את אביו ואת אמו והכיר את אחיו חס לבו בקרבו לראות ענינם ולכן יצא מבית המלכות וילך אל מעמדם וירא בסבלותם. והותרה בזה השאלה השלישית.

7. למה גדל משה בבית פרעה? ראב"ע הארוך לשמות ב', ג:

אולי סבב השם זה, שיגדל משה בבית המלכות, להיות נפשו על העליונה בדרך הלמוד והרגילות, ולא תהיה שפלה, רגילה להיות בבית עבדים. הלא תראה, כי הרג המצרי בעבור שהוא עושה חמס (ראה להלן, יב), והושיע בנות מדין מהרועים שהיו עושים חמס, להשקות צאנם המים שדלו (ראה להלן, טז-יז). ועוד דבר אחד: כי אילו היה גדל בין אחיו ויכירוהו בנעוריו, לא היו יריאים ממנו, כי יחשבוהו כאחד מהם.

8. למה גדל משה גם בבית כהן מדין? עמוס חכם, ספר שמות (דעת מקרא), כרך א', עמ' ל"ד:

משה, אשר נועד לגלות לעולם את תורת האמת ואת אלוהי האמת, היה צריך להכיר תְּחִלָּה את... דת המדינים נודדי המדבר. ומטעם זה סִבְּבָה ההשגחה שיבוא משה אל כהן מדין. וברוח הדברים האלה אמרו חז"ל, שיתרו עבד את כל העבודות הזרות שבעולם.

מעשיו של משה מעידים על התאמתו לתפקידו העתידיים

9. מנשה הנושע למשה המושיע – דוד טי, "משה – הילד והאיש", מגדים כ"ב, עמ' 40-42:

בסיפור הראשון משה אינו נוקף אצבע ואינו יוזם דבר, כטבעו של ילד... המעבר מבית אמו יולדתו לבית אמו המאמצת מקורו ברצף אירועים שהקב"ה זימן... לעומת זאת, בסיפור השני משה הוא היוזם העיקרי של הפעילות. כך במעשיו במצרים וכך גם במדיין... הסיפור על משה הילד, שדמויות אחרות פועלות בעבורו, הוא הוא הבסיס לסיפור על משה האיש היוזם ופועל עבור האחרים... בטבלה הבאה ניתן לראות עד כמה פעולותיו של משה מקבילות לפעולות שתי האמהות שלו [הטבלה מצוטטת בדילוגים. י"פ]:

המאורעות שנעשו לטובת משה	המאורעות שמשה עושה לזולתו
ותִּרְאֵהוּ אֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא וְתַצְפְּנֵהוּ שְׁלֹשָׁה יָרָחִים	וַיִּדַּע אֶת הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַחֹל
וְלֹא יָכַל עוֹד הַצִּפְיָנוּ	וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשֵּׁנִי... וַיִּירָא מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֲכֹן נֹדַע הַדָּבָר
וְתִקַּח לוֹ תֵבֶת גָּמָא... וְתִשֶׂם בְּסוּף עַל שַׁפַּת הַיָּאֵר	וַיִּבְרַח מֹשֶׁה... וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ מִדְיָן וַיֵּשֶׁב עַל הַבָּאֵר
וְתִקַּח הָאִשָּׁה הַיֶּלֶד וְתִנְיָקָהוּ. וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וְתִבְאָהוּ לִבַּת פְּרַעֲה וַיְהִי לָהּ לִבֶּן	קָרָאָן לוֹ וַיֹּאכַל לֶחֶם. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְשִׁבְתָּ אֶת הָאִישׁ

ההשוואה מלמדת כי כשגדל משה ונהיה לאיש – הוא פעל בעקבות המאורעות שאירעו לו כילד: משה, היודע כי חייו ניתנו לו במתנה, הן על-ידי אמו האמתית, והן על ידי אמו המאמצת... דומה, שהבנה זו של הפרק, שופכת אור על

¹ "פריון ונשים בעיצוב ראשית ישראל במצרים: עיון ספרותי-רעיוני בשמות א-ב". המאמר התפרסם במקורו במסכת ז' (תשס"ח 2007), עמ' 28-9. גרסה מקוונת ומעודכנת בכתובת: http://mikrarevivim.blogspot.co.il/2012/09/blog-post_8.html.

שמו של גיבור הסיפור - "משה". נראה כי יותר משהוא רומז למשייה מן המים, כמפורש בכתוב, רומז הוא לאופיו של האיש - הוא המושיע את זולתו. הילד שגדל בבית בת פרעה שומע שקוראים לו "משה", ומתוך כך הוא נזכר שאותו משה מן המים, ושהוא זכה לחיים ששום ילד עברי אחר לא זכה להם. מתוך כך הוא מבין את גודל האחריות הרובצת על כתפיו, והוא יוצא להיות המושה של עמו. כך הבין ופירש הנביא ישעיהו בנבואתו: "ויזכר ימי עולם משה עמו איה המעלים מים את רעי צאנו איה השם בקרבו את רוח קדשו" (ישעיה, ס"ג, יא).

10. התכונות הראויות לנביא - ר"י אברנאל, פירוש לשמות פרק ב:

והנה נסמכו שלשת הספורים האלה רוצה לומר מהריגת המצרי ומן השני אנשים עברים נצים ומבנות מדין אחרי ספור גדול משה בבית פרעה לא מפני שהיו רצופים בזמן אחד אלא להודיע מעלות משה ושלמותו כי הוא נתגדל ראשונה בבית המלכות אשר לפרעה כדי שילמד טכסיסי המלוכה ודרכי ההנהגה והמלכות אשר הוא ממה שיאמץ לבבו ויגדל את רוחו שנמשך לו מזה היות לבו אמיץ בגבורים לא ישיב מפני כל והבט אל עמל לא יוכל לא במצרים וגם לא במדין שהיה גר ובורח ולמדנו מזה שמשה היה בטבעו ותכונתו צדיק וישר וגדול הלב והן המדות הראויות אל הנביא והמכילות אל הנבואה באמת.

11. מעשי משה כארכיטיפים של צדק - נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, עמ' 35-36:

ונסתכל עתה בפרקנו בפסוקים יא-כב, שהם היחידים המספרים משהו על משה רבנו לפני התגלות ה' אליו בסנה, על משה האיש בטרם היותו לנביא. מכל מעשיו בימי ילדותו ובחרותו... לא מסופרים לנו אלא שלושה מקרים בלבד, שלושה מעשים שעשה: שלוש פעמים הוא מתערב בסכסוכים, שלוש פעמים הוא מציל עשוק מיד עושק. והסכסוכים האלה כל אחד מהם מיצג ארכיטיפוס: הראשון: סכסוך בין עברי לבן נכר; השני: סכסוך בין עברי לעברי; השלישי: סכסוך בין בן נכר לבן נכר - ובשלושתם מתייצב משה לימין הצדק. וכל מקרה רביעי על כרחו שיהיה חזרה או על הטיפוס הראשון או על השני או על השלישי. והנה אילו סופר לנו רק מקרה ראשון, היינו מפקפקים: ושמה אין זה דרישת הצדק הדוחפת אותו למעשיו, אלא רגש אחוה לבני עמו בלבד, שנאת הזר העושק את עמו. ואילו סופר לנו גם המקרה השני, עדיין היה מקום למפקפק לטעון: ושמה אין דוחפת אותו אלא גאווה לאומית, התרתחות של מי שאינו רוצה לראות כיעור בתוך עמו? והנה בא המקרה השלישי, וכאן גם העושק וגם העשוק זרים לו, לא אחים ולא רעים, ואף לא שכנים שגדל ביניהם. ואף על פי כן בראותו עוול, קם ועשה מעשה, והתייצב לימין הנרדף.

שאלת הזהות של משה

12. משה הופך לאיש מצרי - ר"י בן נון, "מאבק הזהות של משה ...", מגדים נ' (תשס"ט), עמ' 4-5:

איך הפך משה ל"איש מצרי" בתודעתן של בנות כוהן מדיין? התשובה הפשוטה - על פי לבושו. ואולם... תיאורו של משה כ"איש מצרי" בפי הבנות מנוגד לגמרי לסיבת הגעתו למדיין, שהרי הוא בא בעקבות בריחתו (ויציאתו!) ממצרים, לאחר שהציל "איש עברי מאֶחיו" בהריגת "איש מצרי מִקְהָה". קשה להתעלם משני מובנים הפוכים אלה לביטוי "איש מצרי" בסיפור הזה. מדרשם של חז"ל על ביטוי זה אמנם מכוון לכך...: "...אמר לפניו, ריבונו של עולם, עצמותיו של יוסף נכנסו לארץ, ואני איני נכנס לארץ? אמר לו הקב"ה, מי שהודה בארצו נקבר בארצו, ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו... כיצד? בנות יתרו אומרות 'איש מצרי הצילנו מיד הרועים...' - והוא שומע ושותק, לפיכך לא יקבר בארצו. - 'כי לא תעבר את הירדן הזה' (דברים ג', כז)" (דברים רבה פרשה ב ח). לענין ד, מדרשו של רבי מכוון לדבריו של משה עצמו בסוף הפרשה: "ויואל משה לשבת את האיש ויתן את צפרה בתו לאשה. ותלד בן ויקרא את שמו גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה" (ב', כא-כב) - ארץ מדין נכרייה לו, בניגוד למצרים. ... כאן אנו באים ללב הנושא. משעה שיצא משה ממצרים בבריחתו, נשארה במצרים, יחד עם אחיו המשועבדים שם, גם תודעת זהותו. אם בבית פרעה נאבק משה על זהותו מול משפחת המלוכה והזדהה עם אחיו "בסבלתם" הרי שבארץ מדיין נותר מרוחק גם מאחיו וגם מארצו, וזהותו עמדה במבחן קשה ביותר.

13. משה מוצא את אחיו האמתי במדין - דוד טי, "משה - הילד והאיש", מגדים כ"ב, עמ' 37-38:

הדיאלוג שמופיע בהמשך הסיפור [=במדיין. י"פ] עומד בניגוד מוחלט לדיאלוג שהתרחש במצרים, בחלקו הראשון של הסיפור. בעוד ששם מבלית הדיאלוג את כפיות הטובה והבוז שרוחש העברי למשה - כאן מבלית הדיאלוג את הכרת הטוב שרוחש רעואל למשה. התיאור של בנות יתרו... מעורר תמיהה תמימה בפי אביהן "ואיו?" - הייתכן? האיש המצרי גמל לכן כל זאת, ולא הכנסתן אותו לביתנו? כמשה בתחילת הסיפור, התמה "למה תכה רעד?", כך רעואל תמה "למה זה עזבתן את האיש?". סופו של הסיפור בכי טוב - משה מימש את שאיפתו להשליט סדר הגון וצודק. אף שנדמה היה שסיפור טראגי לפנינו, מסתבר שאין כאן טרגדיה. להפך - לא זו בלבד שמשה איננו נוחל אכזבה, הוא זוכה להתקשר בברית נישואין עם רעואל השואף אף הוא לעשיית צדק - "ויואל משה לשבת את האיש ויתן את צפורתו בתו למשה"... משה יצא בתחילה לחפש את אֶחיו במובן הביולוגי, אך משסירבו לקבלו, מצא הוא את אחיו במישור הנפשי.

מעמד הסנה (שמות ג'-ד', יז)

מעמד הסנה הוא נבואתו הראשונה של משה

14. טירון היה משה לנבואה – שמות רבה (שנאן) פרשת שמות פרשה ג:

אמר ר' יהושע הכהן בר' נחמיה: בשעה שנגלה הקדוש ברוך הוא למשה טירון היה משה לנבואה. אמר הקב"ה: אם נגלה אני עליו בקול גדול – אני מבעתו; בקול קטון – בוסר [=מזלזל] על הנבואה. אמר הקדוש ברוך הוא: מה אעשה? נגלה עליו בקול של אביו עמרם. אמר משה: מה אבא מבקש? אמר לו הקדוש ברוך הוא: איני אביך אלא אלהי אביך, בפתוי באתי אליך שלא תתירא: [אנכי] אלהי אביך, אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב...

15. משה מקבל את הנבואה בהדרגה – רבינו בחיי בן אשר (ספרד, 1255-1340), שמות ג', א:

ומפני שעתה היתה תחלת נבואת משה, רצה הקדוש ברוך הוא לחנכו מעט מעט, ולהעלותו ממדרגה למדרגה עד שיתחזק שכלו. משל למה הדבר דומה, לאדם היושב בבית אפל זמן מרובה, אם יצא פתאום ויסתכל לעין השמש יחשכו ראייתו, ועל כן צריך שיסתכל באור מעט מעט עד שיהיה רגיל בכך. וכשם שיקרה זה באור השמש, הוא הדין והוא הטעם בעצמו באור השכל, כי הדברים השכליים בדמיון הדברים הטבעיים, כי יקרה לשכל כמקרה החושים, וכוחות הנפש הלא הם קשורים עם כוחות הגוף.

ההתגלות בסנה מדגישה את התאמתו של משה לגאול את ישראל

16. ה' מדגיש בפני משה את סבלם של ישראל – ר' יוסף בכור שור, פירוש לשמות ג', ט:

וגם ראיתי את הלחץ – שנה למשה שיעבודם של ישראל, כי היה גלוי לפניו כי היה דעתו של משה קצרה על שיעבוד של ישראל, כמו שנאמר "וירא בסבלותם" ושם נפשו בכפו והכה המצרי בשבילם; והזכירו לו כדי שיאות ללכת.

17. משה מתאים לגאול סובלים – ח' וקסמן, "פרשת וארא – מינוי משה", בית המדרש הוירטואלי:

על אף שמשה אינו מבין זאת – הוא האדם הנכון לתפקיד. כשהוא אומר "מי אנכי כי אלך אל פרעה" (ג:יא) הוא אינו זוכר דברים רבים שאנו יודעים מן הפרקים הקודמים, בהם הוא הוכיח את כשירותו להיות גואל. אם נתחיל מהסוף, הוא גואל את בנותיו של רעאול במדיין מן הרועים המקומיים (ב:טז-יז). הבנות מתארות את האירוע באמצעות המילה "הצילנו" (ב:יט) – וזהו השורש המדויק בו משתמש ה' לתאר את גאולת מצרים (ג:ח). מיד לפני בריחתו למדיין, התורה מספרת לנו את סיפורו של משה שיוצא אל אחיו (ב:יא-טו), יציאה שהובילה לגלותו ממצרים. ביום הראשון הוא ראה את סבלות אחיו (ב:יא); הוא ראה איש מצרי מכה איש עברי מאחיו, והוא הפסיק את הדיכוי באמצעות הריגת המצרי (ב:יא-יב). ה' מגייס את משה באמצעות אותם הפעלים: "ראה ראיתי" אומר ה', את עני עמי במצרים (ג:יז-יח). ה' גואל את ישראל ברחמים ומגייס לשם כך גואל רחום.

משה אינו רוצה לגאול את ישראל

18. חמישה סירובים של משה – ע"פ יושי פרג'ון, "למה תתענו ה'?" מעורבותו של אלוהים בשקרים

ובהטעיות בסיפור המקראי (דיסרטציה), אוניברסיטת בר-אילן תשס"ד, עמ' 264-269:

ניתן להבחין כי ארבע ההתנגדויות הראשונות של משה מאורגנות בסדר כיאסטי. ההתנגדויות הראשונה והרביעית עוסקות בשאלת התאמתו של משה לתפקיד: [1] "מי אנכי" (ג', יא) – [4] "לא איש דְּבָרִים אֲנִי" (ד', י), וזכות לתשובות: [1] "כִּי-אֶהְיֶה עִמָּךְ" (ג', יב) – [4] "וְאֲנֹכִי אֶהְיֶה עִם-פִּיךָ" (ד', יב). ההתנגדויות השנייה והשלישית עוסקות באופן שבו תתקבל השליחות על ידי העם: [2] "וְאָמְרוּ-לִי מִה-שְּׁמוֹ" (ג', יג) – [3] "כִּי יֹאמְרוּ לֹא-נִרְאָה אֱלֹהֶיךָ ה'" (ד', א), וזכות לתשובות: [2] "כֹּה-תֹאמַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם" (ג', טו) – [3] "לְמַעַן יֶאֱמִינוּ כִּי-נִרְאָה אֱלֹהֶיךָ ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב" (ד', ה). הציווי הארוך של ה' אחרי המענה להתנגדות השנייה הפותח במילה "לְךָ" (ג', טז-כב), מרמז שבענינו שלב ההסתייגויות כבר הסתיים. עצם קיומה של ההתנגדות השלישית מלמד כי משה אינו מתקדם במהירות שה' רצה. העובדה שההתנגדות הרביעית מחזירה את המשא ומתן למקום דומה לנקודת הפתיחה שלו, מדגישה את הנתב המעגלי שבו מתנהל משה. על כל פנים, אלוהים משיב גם על טענה זו, ומאחר שברור שטענותיו של משה כלו, הוא שב ומצווה אותו (ד', יב): "וְעַתָּה לְךָ". אלא שלמרבה ההפתעה, גם אחרי שכל טענותיו המנומקות של משה מסתממות, הוא עדיין מסרב לקחת את השליחות (ד', יג): "וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנָי שְׁלַח-נָא בְּיַד-תְּשַׁלַּח" – "ביד כל אדם אתה יכול למלאות חפצך, ולמה תשלח אותי? שלח אחר!" (ר"י בכור שור לפסי' יא-יג).

מכת בכורות וסיפור חתן דמים (ד', כא-כו)

19. כל חרון אף נאמר בו רושם – תלמוד בבלי, מסכת זבחים דף קב עמוד א:

ויחר אף ה' במשה – רבי יהושע בן קרחה אומר: כל חרון אף שבתורה נאמר בו רושם וזה לא נאמר בו רושם...

2.0 לפי שהיה מתעצל ללכת – רשב"ם לבראשית ל"ב, כט:

וכן מצינו בכל ההולכים בדרך שלא ברצון הקב"ה, או ממאנים ללכת, שנענשו; במשה כתיב "שלח נא ביד תשלח. ויחר אף ה' במשה" (שמו' ד, יג-יד). ולפי הפשט, אעפ"י שאמרו חכמים: בכל מקום יחרון אפי' עושה רושם, וכאן מה רושם יש? ... אך לפי הפשט, לפי שהיה מתעצל ללכת, כתיב: והיה "בדרך במלון ויפגשו... ויבקש המיתוו" (שמו' ד, כד)

1 2. משה מומשיך להתעכב בדרך – ר' יוסף קמחי, "אז", ספר הגלוי, ברלין תרמ"ז 1887, עמ' 68:

וכאשר נראה לו האל וחזר ליתרו חתנו היה מתרשל משליחו, כי אמר בלבו שמא לעתים רחוקות תהיה הנבואה (ה)זו, עד שאמר לו לך שוב מצרימה, ולקח אשתו ובניו עמו כי אמר שמא תתאחר הגאולה ותהיה ביתי עמי, וכאשר ראה האל כי נתעצל בשליחותו והיה מוליך אשתו ובניו ויאמרו ישראל לא בא זה להוציאנו כי אם לגור בארץ חזר ואמ': "לך ואמרת אל פרעה בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח את בני" ממצרים, ולך אל פרעה בשליחותי, "ותמאן לשלחו", ואתה ממאן ללכת בשליחותי לשלחם ממצרים, ותלך בקושי, "הנה אנכי הורג גרשם שהוא בנד בכורך", וזהו "וייהי בדרך במלון ויפגשו ה' ויבקש המיתוו", "ויפגשוהו" נופל על הנזכר למעלה "את בנד בכורך".

2.2 משה חווה פסח בזעיר אנפין – ראב"ד (הראשון), ספר האמונה הרמה, מאמר ג: 2

והיה סבת זה, מאמר השם ית' לו: "כה אמר ה' בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח את עמי ויעבדני. ותמאן לשלחו, הנה אנכי הורג את בנד בכורך" (שמות ד', כב-כג). והיתה זאת התוכחה, כאלו בה שתוף לנביא ג"כ להתמהמהו ללכת, והתנצלותו התנצלות אחר התנצלות. ושב עליו דבר מה מן התוכחה בבכור בניו, כמו שהיה סוף התוכחה של מצרים מכת בכורות, והיה לנביא ע"ה ידיעה קודמת כי ישראל יגאלו בדם שעל שעריהם, כמו שבא בכתוב אחר כן: "ועבר ה' לנגוף (שמות י"ב, יג) וכו' והודיע זה לאשתו ועשתה דבר דומה לו.

השליחות הראשונה אל פרעה וכישלונה (ה')

השוואה בין צו ה' למשה לבין מעשיו של משה

2.3 שינויים בלשון השליחות לפרעה

הציווי על מכת בכורות (השראה לציווי לפרעה)	אמירה שניה לפרעה (תחינה)	אמירה ראשונה לפרעה (ציווי)	צו ה' למשה (בקשה)
(ד', כב) וְאָמַרְתָּ אֶל פְּרָעָה כֹּה אָמַר ה' בְּנֵי בְכָרֵי יִשְׂרָאֵל:	(ה', ג) וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי הָעִבְרִים נִקְרָא עֲלֵינוּ	(ה', א) ... כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל	(ג', יח) ... ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים נִקְרָא עֲלֵינוּ
(כג) וַאֲמַר אֱלִיד שְׁלַח אֶת בְּנֵי וַיַּעֲבֹדְנִי	נִלְכָּה נָא דָרָךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבַּחַה לַה' אֱלֹהֵינוּ	שְׁלַח אֶת-עַמִּי וְנִחֲגוּ לִי בַּמִּדְבָּר:	וְעַתָּה נִלְכָּה-נָא דָרָךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבַּחַה לַה' אֱלֹהֵינוּ:
וְתִמְאָן לְשַׁלְּחוֹ הִנֵּה אֲנֹכִי הֹרֵג אֶת בְּנֵךְ בְּכָרְךָ:	פֶּן-יִפְגְּעוּ בְּדָבָר אֹו בְּחָרֵב:	----	----

2.4 יושי פרג'ון, "טירון היה משה לנבואה", דף שבועי (אונ' בר-אילן), שמות תשע"ז, מס' 1204:

תחילה נציין כי זקני ישראל מוזכרים במפורש בציווי אך נעדרים מן הביצוע – דבר המקל על פרעה לתקוע טריז בין משה ואהרן לבין מנהיגי העם. ההבדלים בולטים יותר בנוסח השליחות: (א) משה אמור היה להציג את ה' כ"אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים" ולא כ"אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל"; (ב) משה אמור היה לבקש חופשה מוגבלת בזמן: "דָּרָךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים", אך בדבריו לפרעה הוא משמיט את ההגבלה הזו לגמרי; (ג) וחשוב מכל, משה היה אמור לפנות לפרעה **בבקשה** "נִלְכָּה-נָא", אך הוא בא דווקא **כמצווה**: "כֹּה-אָמַר ה'! ... שְׁלַח!" פרעה זועם על שעבדיו מעזים לצוותו בשם אל אלמוני: "וַיֹּאמֶר פְּרָעָה מִי ה' אֲשֶׁר אֶשְׁמַע בְּקוֹלוֹ לְשַׁלַּח אֶת-יִשְׂרָאֵל?! לא יִדְעָתִי אֶת-ה'! וגם אֶת-יִשְׂרָאֵל לא אֶשְׁלַח!" (ה: ב).

משה ואהרן, שרואים בדברי פרעה עדות לכך שפגמו בשליחותם, מנסים לשוב ללשון השליחות המקורית... אולם גם כאן ניכרים כמה שינויים, והחשוב שבהם הוא הנימוק לזבח: "פֶּן-יִפְגְּעוּ בְּדָבָר אֹו בְּחָרֵב!" אם קודם החליף משה בקשה **בציווי**, עתה מחליף משה את הבקשה **בתחינה**. ישראל יראים מפני ידו הקשה של ה', והם מתחננים על חייהם לפני פרעה. פרעה מחליט להראות לישראל שעליהם לירא מפניו ולא מפני האל שבשמו מדבר משה. ואכן, החרפת השעבוד עושה שימוש במילותיו של משה. תמורת: "כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (ה: א), מכריזים הנוגשים: "כֹּה אָמַר פְּרָעָה" (ה: ל); כנגד התביעה: "נִלְכָּה נָא דָרָךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר" (ה: ג), מכריזים הנוגשים: "לָכֵן קָחוּ לְכֶם תִּבְנִין" (ה: יא). לא ייפלא אפוא שתמורת דברי משה: "פֶּן-יִפְגְּעוּ בְּדָבָר אֹו בְּחָרֵב" (ה: ג), זועקים השוטרים: "אֲשֶׁר הִבְאֵשְׁתֶּם אֶת-רִיחֵנוּ בְּעֵינֵי פְרָעָה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו לְתֵת-חָרֵב בְּיָדְכֶם לְהָרְגֵנוּ" (ה: כא).

מתברר שהחרפת השעבוד נגרמה עקב השינוי שערך משה בשליחותו; אך מה ראה הנביא הנאמן לעשות כן? הבה נראה את צו ה' למשה במעמד הסנה בהקשרו: "לֵךְ וְאָסַפְתָּ אֶת-זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי... וְאָמַר אֲעֲלֶה אֶתְכֶם מִצְרַיִם... אֶל-אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ... וּבָאתָ אִתָּהּ וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל-מִלְכָּה מִצְרַיִם וְאָמַרְתֶּם אֵלָיו ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים נִקְרָא עֲלֵינוּ וְעַתָּה נִלְכָּה-נָא דָרָךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבַּחַה לַה' אֱלֹהֵינוּ:" (ג: טו-יח) הבקשה מפרעה שונה מהאמור לזקנים הן בנוגע למשך היציאה, הן בנוגע לתכליתה: לא נזכרת יציאה מעבדות לחירות, אלא יציאה

² ר' אברהם אבן דאוד הלוי היה אסטרונום, ת"ח, פילוסוף והיסטוריון שנולד בספרד בערך 1110, ומת על קידוש השם בערך 1180. לטובת בהירות הקריאה, שילבתי בין תרגומיהם של לביא ומוטוט, המופיעים אצל יי איזנברג (הוצאת השכל, ירושלים תשמ"ז 1986).

לדרך שלושת ימים; ואין אזכור של כיבוש ארץ כנען, אלא זביחה לה' במדבר. ובמילים פשוטות יותר, ה' מצווה את משה והזקנים להונות את פרעה! יתכן שבנסיבות קשות שכאלה, מרמה היא הכרח בל-יגונה, אבל הדברים בוודאי בוערים על לשונו של משה כמכות־אש. האם הנביא-השליח הראשון בהיסטוריה, בבואו לדבר לפני מלך בשר-ודם בשמו של מלך-מלכי-המלכים, צריך להשמיע בקשה שיש בה דרכי מרמה?! אך מה יעשה משה, וה' נתן שליחות זו בפיו? והנה בשעה שמשה בדרכו למצרים, משמיע ה' באזניו שליחות נוספת: "...בְּלִקְתָּךְ לְשׁוֹב מִצְרַיִם רְאֵה פְּלִהַמְּפֹתַי אֲשֶׁר־שָׂמְתִי בְּיָדְךָ וְעָשִׂיתָם לְפָנַי פְּרֹעֶה וְאֶנִּי אֶחְזַק אֶת־לְבָבוֹ וְלֹא יִשְׁלַח אֶת־הַעַם: וְאֶמְרָתְךָ אֶל־פְּרֹעֶה כֹּה אָמַר ה' בְּנִי בְּכָרִי יִשְׂרָאֵל: וְאָמַר אֵלֶיךָ שְׁלַח אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְתִמְאָן לְשַׁלְּחוֹ הֲנֵה אֲנֹכִי הֲרֹג אֶת־בְּנֶיךָ בְּכָרְךָ: " (ד: כא-כג)

השליחות הזו מתייחסת, כמובן, למכת בכורות, אך משה, שכבר שמע בחזון אודות המופתים הכבירים שהוא עתיד לעשות, מבקש להקדים את הקץ; והוא מעצב את שליחותו הראשונה, בתבנית של שליחותו האחרונה... משה אינו בא כ"דל שואל" ואינו נוקט לשון מרמה. שליח ה' הוא! דא עקא, שהקב"ה לא ציווה אותו בכך. היה עליו לבוא כאחד מזקני ישראל ולנקוט בדיוק את הלשון שהורהו קונו, חרף הקשיים שהיא מעוררת.

תוצאות השינויים שערך משה בשליחותו

2.5. המשבר של משה – נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, עמ' 80-82:

ועתה נראה, שהלך-רוח תבוסתני זה, המוותר על כל התעוררות, על כל נסיון להיגאל... עבר משוטרי ישראל גם אל משה עצמו... דברי משה שליח ה' אל שולחו בתחילת שליחותו מיד לאחר אי-הצלחה ראשונה, הלא דברי פליאה הם. וכי ככה ידבר מי שנשלח להיות גואלם של ישראל, מי שנשלח לתבוע מפרעה את תביעתו "שלח את עמי" – וכבר רפו ידיו?! ... התורה מראה לנו את משה בראשית דרכו והוא מיואש מאי-הצלחה ראשונה, והוא מטיח דברים כלפי מעלה, להודיענו בזה מה רבה חולשתו של בשר ודם, שאף משה רבנו, אביהם של הנביאים... אף הוא נפל ברוחו נוכח קשיים ראשוניים ובא אל שולחו בטענות ובטרוניות.

ההקדשה השנייה משה

2.6. משה לא היה פנוי לענייני הברית – י' גרוסמן, "בין 'שמעתי' ו'אזכור'...", בית המדרש הוירטואלי:

"...תעל שועתם אל הא-להים מן העבדה. וישמע א-להים את נאקתם ויזכר א-להים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב. וירא א-להים את בני ישראל וידע א-להים" (ב', כג-כה). ארבע פעולות מוסבות בפסוקים אלה על ה' – וישמע, ויזכר, וירא, וידע. ליד כל פעולה אנו מוצאים שוב ושוב את נושא המשפט – א-להים. חזרה זו מדגישה ומחזקת כי בפנינו ארבע פעולות העומדות זו בצד זו... במעמד הסנה שבא מיד ובסמוך חוזרים שוב, כמעט כל הפעולות הללו: "ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעתי את מכאביו. וארד להצילו" (ג', ז-ח). בשל סמיכות העניינים, קשה שלא להבחין בפער שבין תיאור התורה את תגובת ה', ובין מה שמסופר למשה... השמיעה, הראיה והידיעה נאמרים למשה, ובעטים הוא מצטווה ליטול על עצמו את השליחות ולהוציא את ישראל ממצרים. אולם, הזיכרון נשכח! את "ויזכר א-להים את בריתו" ה' אינו מגלה למשה... לשם הבנת חסרון זה בדברי ה' למשה עלינו לצעוד צעד נוסף אחורה, למפגשו הראשון של משה (הבוגר) עם בני עמו... מאחר שאחיו בגדו בו הוא הפנה להם עורף ונטש אותם ואת סבלם... ה' אומר למשה במעמד הסנה כי הוא ראה "את עני עמי אשר במצרים", שהוא שמע את "צעקתם מפני נגשיו" ושהוא ידע את "מכאביו". כל אלו מתמקדים בעצם השיעבוד של עם המצרים בישראל... וממילא ה', כאל מוסרי, בא לפדות את החלשים מפני החזק השולט (ותכונות אלו מאפיינות אף את משה...). פן זה שבהצלה נמסר כבר כעת למשה, אך אותו פן הסטורי מיוחד, הקשור לברית בין הבתרים ולייעוד המיוחד של עם ישראל בארץ מיוחדת ("הזכירה") נפקד בדברי ה' למשה. כל עוד עמדתו הנפשית של משה לא תשתנה, והוא ימשיך בה(ת)לבטויותיו אודות זהותו הלאומית... הוא אינו יכול להפנים ולקבל את הפן הזה שבהצלה... המהפך הגדול בתודעתו של משה חל בסוף פרשת שמות... הפעם פונה משה לקב"ה, וכחלק מהעם בא בקובלנה כלפי הקב"ה – "למה הרעתה לעם הזה".... ומיד... יתגלה שוב ה' למשה, והפעם יושלם החסר – "וארא אל אברהם... וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אתם ואזכור את בריתי" (וי', ג-ה).

סיכום

2.7. מה פשר המשברים הרבים שפוקדים את משה? ר"י אבן כספי, מצרף לכסף, עמ' 145-147:

וידבר משה [לפני י"י לאמר הן בני ישראל לא שמעו אלי] וכ'. זה נמשך מהחרדה והבהלה שנפלה עליו מצד האותות הרעים שנראה לו בחרי אף פרעה כמו שקדם, ואע"פ שאמר לו השם עתה תראה וכ', חשב משה כי לפחות יעמדו כלל בני ישראל, רצוני רובם, באמונתם, וכאשר ראה שאחרי דברו עוד להם דברים [טובים] ונחומים לא הטו און לדבריו, אמר בלבו מה נוחיל עוד, אחרי חרי אף המלך ובני ישראל ג"כ... אמר יוסף. יש בזה המאורע מתחלת ענין נבואת משה עד היום שתי שאלות, הראשונה איך יהרהר משה כלל אחרי מצות השם בצוותו לו לעשות דבר, עד שאחרי דברו ישנה ויפחד, וזה לא אחת ולא שתיים לבד, אבל שבע פעמים עד הנה, אין זה כי אם חס ושלום חולשת האמונה בו ית'... ואין ספק שמשה, אלו היה בתכלית שלמותו שהגיע אליו בספור הכתוב בכי תשא, שנאמר עליו: "ודבר י"י עם משה פנים אל פנים", וכן "וראית את אחורי" וכ', לא הגיעו לו אלו החרדות אף לא אחת, אמנם עתה אינו עוד באותו תכלית השלמות, ואם היה גם עתה במדרגת שלמות יתירה על כל הנביאים שהיו.